

Σε κείμενό του για τη συγκρότηση του μεταπολεμικού κόσμου ο καθηγητής Διεθνούς και Ελληνικής Ιστορίας του 20ου αιώνα στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Θανάσης Σφήκας επισημαίνει πως «η αφήγηση ως ύφος είναι ο καλύτερος τρόπος να αποδοθεί η κίνηση μέσα στον χρόνο, η αλλαγή, η τομή, αλλά και η συνέχεια. Η αφήγηση λειτουργεί ως μια μορφή προσομοίωσης εκείνου που συνέβη στο παρελθόν, όπου προσομοίωση σημαίνει εικονογράφηση και επεξήγηση, όχι αντιγραφή και αναπαραγωγή». Στη συνέχεια του κειμένου του, ο Σφήκας μνημονεύει την απόφαση του προώρως χαμένου Tony Judt πως «η πλέον επικίνδυνη από τις σύγχρονες ψευδαισθήσεις είναι αυτή που στηρίζει και εξηγεί όλες τις άλλες. Και δεν είναι άλλη από την ιδέα ότι ζούμε σε μια εποχή χωρίς προηγούμενο: ότι αυτό που συμβαίνει σε εμάς είναι νέο και μη αναστρέψιμο και ότι το παρελθόν δεν έχει τίποτα να μας μάθει παρά μόνον όταν το λεηλατούμε για χρήσιμα προηγούμενα και παραδείγματα».

Δεν σχετίζονται αυτές οι δύο επισημάνσεις με τον τρόπο που προσεγγίζουμε τα τελευταία πολλά χρόνια τον ιταλοελληνικό πόλεμο και την γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας στα 1940-1941; Θα μου επιτρέψετε να είμαι σχεδόν βέβαιος και θα εξηγηθώ. Είμαι σχεδόν βέβαιος πως παρατηρείτε κι εσείς ότι στην εκφορά λόγου για το «Σαράντα» στο δημόσιο χώρο έχουμε αντικαταστήσει την αφήγηση με την σχεδόν ειδησεογραφική περιγραφή. Όσο δε για την εικονογράφηση και την επεξήγηση ως συστατικά της προσομοίωσης, αυτές έχουν υποκατασταθεί αφενός από τις ίδιες κάθε 28η Οκτωβρίου μεταδόσεις των επικολυρικών κινηματογραφικών υπερπαραγωγών της εποχής της δικτατορίας και αφετέρου από την αναφορά σε κάποιο ηρωικό, διαχρονικό και συνεχώς...επαναφορτιζόμενο μαχητικό πνεύμα των αενάως νικητών σε...ό,τι πόλεμο βρέθηκε μπροστά τους «απογόνων του Λεωνίδα και του Κολοκοτρώνη».

Όσον αφορά δε το ότι –αναφέρομαι και πάλι στις επικρατούσες τάσεις του δημοσίου εκφερομένου λόγου για το «Σαράντα»– φαίνεται να είναι μειοψηφικός ένας νηφάλιος αποτιμητικός λόγος, θα προσπαθήσω να είμαι σαφής και σύντομος. Με δυο λόγια, ζητείται ένας λόγος χυμώδης, μεστός και κοντά στην πραγματικότητα των ανθρώπων της εποχής σχετικά με το τι είχε προηγηθεί της 28ης Οκτωβρίου 1940, τι μεσολάβησε μέχρι την Άνοιξη του 1941, καθώς και πώς η ανασεμιά της πρώτης ήττας των δυνάμεων του Άξονα από τον Σεπτέμβριο του 1939 όταν ξεκίνησε ο Δεύτερος Μεγάλος Πόλεμος έγινε κομμάτια από τα Στούκας και τα βαρέα όπλα της Βέρμαχτ στο Ρούπελ και σε άλλα σημεία του βορειοελλαδικού χώρου, εδώ κοντά σ' εμάς.

Ήταν αντίξοες οι καιρικές συνθήκες τον χειμώνα του 1940. Όπως μας λέει η γραφίδα του αυτόπτη μάρτυρα Οδυσσέα Ελύτη, οι μαχητές του ελληνικού στρατού μάχονταν «με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από τη λάσπη, όπου, φορές, εκαταβούλιαζε ως το γόνατο».

Στο σημείο αυτό, αποτολμώντας έναν βλάσφημο παραλληλισμό, θα σταματήσω την «άμυνα» στο λασπωμένο πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας και θα περάσω στην αντεπίθεση, περνώντας το δύσβατο σημείο του βαλτώδους εδάφους. Επιτρέψτε μου να σας διαβεβαιώσω πως η αναζήτηση ενός τέτοιου λόγου φτάνει σε ένα ευτυχές σημείο. Δεν θα παγιώσει, βέβαια, μια νέα κατάσταση πραγμάτων στην ποιότητα του δημοσίου εκφερομένου λόγου, αλλά είναι ένα σταθερό βήμα προς την αναζήτηση μιας άλλης ποιότητας. Αναφέρομαι στο βιβλίο του καθηγητή Θάνου Βερέμη «1940-1941. Ο πόλεμος των Ελλήνων», το βιβλίο που παρουσιάζουμε απόψε.

Το βιβλίο αυτό είναι ένα δείγμα λόγου όπως τον περιέγραψα λίγο πριν, ένα τομίδιο – έναυσμα για ανάγνωση, περίσκεψη και περαιτέρω μελέτη. Είναι ένας χρήσιμος σπόρος.

Το βιβλίο, εναρκτήριο βήμα μιας σειράς μελετών που θα ασχοληθούν με «Χρονιές που σημάδεψαν τη νεοελληνική Ιστορία», όπως αναφέρεται στον υπέρτιτλο του εξωφύλλου, αποτελεί μια προσέγγιση που επιδιώκει να υπερβεί την συνήθη μέθοδο προσέγγισης των σημαντικών γεγονότων και «σταθμών» της σύγχρονης ιστορίας των ανθρώπων της Ελλάδας.

Θα σταθώ για λίγο στον χαρακτηρισμό του πολέμου. «Ο πόλεμος των Ελλήνων». Ασυνήθιστος, προκλητικός και συνάμα υποσχόμενος μια σχεδόν ολιστική προσέγγιση. Μια προσέγγιση πολύπτυχη, με κάποια από τα ίδια της τα μέρη να γονιμοποιούνται με άλλα, ενώ

ταυτόχρονα αφήνεται να διαφανεί ένας υπαινιγμός πως η γραφή θα «αγκαλιάσει» όλη την κοινωνική και πολιτική κλίμακα.

Το κείμενο, απλωμένο σε 154 σελίδες και κατανεμημένο σε 17 ενότητες, συνοδευόμενο από Χρονολόγιο από 4 Αυγούστου 1936 μέχρι 4 Φεβρουαρίου 1942, ακολουθεί μια κατ' ουσίαν γραμμική αφήγηση, ξεκινώντας από τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Παρατίθενται αποσπάσματα από κάποια διπλωματικά έγγραφα και στρατιωτικές αναφορές, που δίνουν τη δυνατότητα στον αναγνώστη να αντιληφθεί και πράγματα που δεν γίνονται αλλιώς εύκολα αντιληπτά. Θα επανέλθω.

Θεωρώ πλεονέκτημα του βιβλίου την κατάτμηση του κειμένου σε θεματικές ενότητες. Βέβαια, μου δημιουργήθηκε ένα μεγάλο πρόβλημα. Το βιβλίο είναι χυμώδες, γευστικό και επαρκές, αλλά δημιουργεί όρεξη για περισσότερα. Χορταίνεις μεν, μπορείς να θεωρήσεις πως μπήκες για τα καλά στο θέμα, αλλά σύντομα ανακαλύπτεις πως θέλεις να μάθεις κι άλλα. Έτσι, για να εξηγήσω το ότι προηγουμένως χαρακτήρισα το βιβλίο που παρουσιάζουμε ως «ένανσμα για ανάγνωση, περίσκεψη και περαιτέρω μελέτη» και υποστήριξα πως είναι «χρήσιμος σπόρος», οφείλω να πω ότι ένας αναγνώστης με απαιτήσεις θα παρωθηθεί για να συνεχίσει την μελέτη του για το αντικείμενο του βιβλίου. Βρέθηκα έτσι, σύντομα μετά την πρώτη προσεκτική ανάγνωση, να το διαβάζω για δεύτερη φορά. Τότε, αισθάνθηκα την ανάγκη να σταματώ στο τέλος κάθε ενότητας και να καταφεύγω στη βιβλιοθήκη μου. Αποζήτησα την συνάντηση της γραφής του Θάνου Βερέμη με άλλες επιμέρους μελέτες.

Στάθηκε εξόχως τερπνό το να διαβάσω, ορμώμενος από την σχετική ενότητα του αποψινού μας βιβλίου, για την οικονομία του Μεσοπολέμου. Συναντήθηκα με την γραφή του Κώστα Κωστή σχετικά με την οικονομία στα χρόνια από το 1932 μέχρι το 1940 στο τομίδιο που επιμελήθηκε πριν από ακριβώς 9 χρόνια, στα τέλη Νοεμβρίου του 2010, ο κοντοχωριανός μας, Δραμινός και γαμπρός στην Καβάλα, Ευάνθης Χατζηβασιλείου. Αυτός ο πολυγραφότατος καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος στην εισαγωγή του προαναφερθέντος τομιδίου, σημειώνει πως «μόνο από τη δεκαετία του 1970 άρχισαν πλέον οι επιστήμονες να γράφουν νηφάλια για τη δικτατορία του Μεταξά και να παρουσιάζουν τις πρώτες ουσιαστικές μελέτες, με καθοριστική την παρουσία, μεταξύ άλλων, του Θάνου Βερέμη». Επιστρέφοντας στην οικονομία, πιστώνω στον Θάνο Βερέμη την τεκμηρίωση της γραφής του σε εξαιρετική βιβλιογραφία, σε βιβλία που θα ήθελα να βλέπω συχνότερα σε υποσημειώσεις, καθώς και το ότι έχει επιμεληθεί συλλογικό τόμο για τον Μεταξά και την εποχή του, με μελέτες υψηλής ποιότητας. Τέλος, χάρις στο βιβλίο του Βερέμη, επισκέφθηκα ξανά τον εκπληκτικό τόμο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, για να διαβάσω και πάλι το άρθρο του γνωστού τοις παροικούσι το Χρησματοστήριο Αξιών Αθηνών καθηγητή Σταύρου Θωμαδάκη για τις οικονομικές εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα. Με την ευκαιρία της επίσκεψης αυτής, διαπίστωνα πως ο Θάνος Βερέμης αποπειράται –στις σελίδες του βιβλίου που παρουσιάζουμε απόψε- να απαντήσει στο ερώτημα που έθετε στα 1978 ο Νίκος Σβορώνος σχετικά με το αν «είναι μόνο η παταγώδης διάψευση των ελπίδων για επέμβαση του Χίτλερ ώστε να συγκρατηθούν οι φανερές πλέον βλέψεις του ιταλικού φασισμού εναντίον της Ελλάδας που συνέβαλε στην επικράτηση της αγγλόφιλης μερίδας με επικεφαλής τον βασιλιά Γεώργιο, ο οποίος μπορούσε να συμβιβάσει εύκολα τις αντιδημοκρατικές ή ολοκληρωτικές τάσεις με μια αγγλόφιλη πολιτική, εφόσον η στάση της Μεγάλης Βρετανίας δεν φαινόταν εχθρική προς την επιβολή στην Ελλάδα της δικτατορίας του Μεταξά;». Ο Βερέμης γράφει πως «η επιστροφή του Γεωργίου δεν έφερε μόνο τη δικτατορία στην Ελλάδα, αλλά και την απόλυτη πρόσδεση της χώρας στο βρετανικό άρμα. Από επιστολές του Γεωργίου σε Βρετανούς φίλους του είναι δυνατόν να συμπεράνουμε ότι αισθανόταν μεγαλύτερη σχέση με τη χώρα εκείνη της εξορίας του (από το 1924 μέχρι τον Νοέμβριο του 1935 –σημαδιακός μήνας αυτός που διανύουμε!) από ό,τι με αυτούς που τον εξόρισαν» (σ. 24, να πω ότι παραπέμπει στο κοινό του βιβλίο με τον Κολλιόπουλο).

Παρότι σαφώς ενταγμένος στον χώρο της φιλελεύθερης, συντηρητικής με την ιστορική έννοια του όρου, σχολής πολιτικής σκέψης ο Θάνος Βερέμης προσεγγίζει με εξόχως ενδιαφέροντα και ιδιαίδοντως φλεγματικό τρόπο την πολιτική του ΚΚΕ. «Ζυγίζει» προσεκτικά τις

στοχεύσεις των κομμουνιστών από το Σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα του 1936 και πιστώνει στις «επιτυχίες του κόμματος την δημοσίευση στον Ριζοσπάστη της 4ης Μαρτίου 1936 άρθρου με τίτλο "Βαίνομε προς κυβέρνηση βασιλικής δικτατορίας", εξέλιξη η οποία διέφυγε από το Λαϊκό και το Φιλελεύθερο Κόμμα». (σ. 26).

Στα «συν» του βιβλίου που μας απασχολεί απόψε, θα ήθελα να περιλάβω ακόμη την χρήση από τον συγγραφέα αποσπασμάτων από ένα εξαιρετικό βιβλίο, το οποίο δεν ευτύχησε ακόμη να μεταφραστεί στα ελληνικά. Αναφέρομαι στο σώμα των αναφορών του πρεσβευτή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Lincoln MacVeagh *Ambassador MacVeagh Reports: Greece 1933-1947*, το οποίο επιμελήθηκε ο καθηγητής John O. Iatrides και το οποίο ο Βερέμης εκμεταλλεύεται ιδανικά. Τόσο για να δώσει στοιχεία για μια διαφορετική «ματιά» στα χρόνια της δικτατορίας του Μεταξά όσο και για να μεταφέρει με ενάργεια τον αντίκτυπο από τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού στον ιταλοελληνικό πόλεμο. Αισιοδοξώ πως αυτό το μοναδικό βιβλιογραφικό «διαμάντι» θα ευτυχήσει, 40 χρόνια μετά την έκδοσή του, στα 1980 στο Princeton, να μεταφραστεί στα ελληνικά.

Με εξεβίασε χωρίς κανέναν οίκτο ο καθηγητής Θάνος Βερέμης: με ανάγκασε να επεκτείνω και να εμπλουτίσω την ανάγνωση του βιβλίου του σχετικά και με άλλες πτυχές του αντικειμένου που μελέτησε. Έτσι, αφού απόλαυσα τα παρατιθέμενα αποσπάσματα από την πολύτιμη έκδοση του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών με τίτλο *1940-1941. Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, που εξεδόθη κι αυτή στα 1980, καθώς και την ωραία γραφή του ξεχασμένου σήμερα Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου, που με τον τίτλο *Η Μάχη της Ελλάδος 1940-1941* εξεδόθη τη χρονιά που γεννιόμουν, στα 1966. Το βιβλίο είναι σήμερα δυσεύρετο ακόμη και σε παλαιοβιβλιοπωλεία. Θα άξιζε να μιλήσει και να γράψει κανείς για τα βιβλία που μας φέρνει στην αγορά –με την αρχική έννοια του όρου- των ερευνών ο Βερέμης. Παρακολουθεί την σύγχρονη ξένη βιβλιογραφία και εκμεταλλεύεται με μαεστρία την παλιότερη, ξένη και ελληνική. Ποιος θυμάται τον Γιάλμαρ Σαχτ και την μονογραφία του Δημήτρη Κιτσίκη του 1974; Ο Θάνος Βερέμης προτείνει εξαιρετικά βιβλιογραφικά ταξίδια.

Δεν τα προτείνει μόνο, όμως. Τα προκαλεί.

Έτσι, κατέφυγα στο βιβλίο της Μαρίνας Πετράκη για τον Μεταξά, αλλά και στο δυσεύρετο βιβλίο μιας αμφιλεγόμενης προσωπικότητας της ελληνικής πολιτικής και διπλωματίας, του Παναγιώτη Πιπινέλη, για τον Γεώργιο τον Β', εκδοθέν στα 1951. Ο Πιπινέλης, υπήρξε άνθρωπος των Ανακτόρων, πρέσβης της Ελλάδας στη Σόφια όταν η ναζιστική Γερμανία παραχώρησε την περιοχή μας στη Βουλγαρία. Ήταν αυτός που φρόντισε να δημιουργηθεί τυπικώς εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας (θυμίζω πως οι βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία και μέρος της ελληνικής Θράκης χωρίς τυπικώς να έχει η Βουλγαρία κηρύξει πόλεμο στην Ελλάδα, πράγμα που δεν προστάτευε καθόλου τους κατοίκους των ελληνικών αυτών περιοχών και «νομιμοποιούσε» εκδίωξη ανθρώπων από τις εστίες τους και την παράδοση των Ελλήνων Εβραίων από τους Βουλγάρους στις γερμανικές αρχές, πράγμα που οδήγησε στην εξόντωση της συντριπτικής πλειοψηφίας των ανθρώπων αυτών τον Μάρτιο του 1943). Η παράθεση από τον Βερέμη αναφορών με στοιχεία προερχόμενα από την αλληλογραφία της ελληνικής πρεσβείας στη Σόφια είναι μια ακόμη πολύτιμη συνεισφορά και πρέπει να τονιστεί.

Η σκιαγράφιση του Γεωργίου από τον Πιπινέλη είναι λεπτομερέστατη και σαφώς υμνητική, ενώ αυτή του Βερέμη μας παρουσιάζει τις ενέργειες του Βασιλιά με τρόπο που αναδεικνύει τις σκέψεις του τόσο πριν όσο και μετά τον θάνατο του Μεταξά στο πλαίσιο της επιλογής του να συνοδοιπορεί σταθερά και απαρέγκλιτα με την Μεγάλη Βρετανία. Ο συγγραφέας λειτουργεί σαν ντοκιμαντερίστας, όπως δηλαδή έχουμε καταστατική ευθύνη να ενεργούμε οι ιστορικοί.

Θα σημειώσω ακόμη πως σε μια ένδειξη «επιστημονικής νοικοκυροσύνης», αν μου επιτρέπεται ο όρος, δίνονται οργανογράμματα και στοιχεία για τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις. Μετά το Χρονολόγιο, καθώς και τον απαραίτητο χάρτη (Ιστορία χωρίς χάρτη είναι άτοπη!), και αυτά τα στοιχεία συμβάλλουν στην πληρότητα του βιβλίου.

Μια άλλη πτυχή της έρευνας και της συγγραφής του Θάνου Βερέμη σχετίζεται με τις σχέσεις της Ελλάδας με τη ναζιστική Γερμανία όσο διαρκούσε ο ιταλοελληνικός πόλεμος. Συναντήθηκα, λοιπόν, για να διαπιστώσω πόσο η «σφιχτή» και πυκνή αφήγηση του Βερέμη αποδίδει το πλέγμα

αυτών των σχέσεων, με το βιβλίο του Αννίβα Βελλιάδη *Μεταξάς – Χίτλερ. Ελληνογερμανικές Σχέσεις στην Μεταξική δικτατορία 1936-1941*. Η παράλληλη ανάγνωση των 2 βιβλίων, πάντοτε μετά από την πρώτη ανάγνωση του βιβλίου που παρουσιάζουμε απόψε, μπορεί να γίνει ένα εξαιρετικό παιχνίδι διανοητικής γυμναστικής, αυτό που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως «παιχνίδι ρόλων» ή mind game. Βέβαια, εκεί όπου το βιβλίο του Βερέμη υπερτερεί είναι πως αποφεύγει, όπως κάθε ιστορικός που σέβεται και υπολήπτεται εαυτόν, να κάνει υποθέσεις του τύπου «τι θα συνέβαινε αν ο Μεταξάς δεν έλεγε Όχι στην Ιταλία». Αυτό, προσωπικά το σέβομαι μόνο όταν το έκανε ο Μάνος Χατζιδάκις, ο οποίος δεν διεκδίκησε ποτέ ούτε δάφνες ιστορικού ούτε τον ρόλο του «αναλυτή των πεπρωμένων της φυλής».

Θα σημειώσω, ακόμη, πως βρήκα εξόχως ενδιαφέρουσα την παράθεση και αξιολόγηση της Έκθεσης του στρατηγού Δημητρίου Καθενιώτη. Η φράση του Βερέμη πως «μολονότι η έκθεση – μελέτη χαρακτηρίζεται από αρνητική μονομέρεια [κατά του Παπάγου και του Επιτελείου], τα στοιχεία που προσφέρει δεν είναι ευκαταφρόνητα» μαρτυρά υψηλή κριτική - αξιολογική και συγγραφική ποιότητα.

Η «νίκη» του Βερέμη υπήρξε πως τελικώς, μετά από όλη αυτήν την μελετητική περιπλάνηση, επέστρεψα στο πόνημά του και το διάβασα με όρεξη και για τρίτη φορά...

Κλείνοντας, θα μου επιτρέψετε, συνεχίζοντας την σκέψη που διατύπωσε η Σαφφώ Αγγελούδη ως επίλογο της συμβολής της στην παρουσίαση του βιβλίου του Θάνου Βερέμη, να δώσω έναν τοπικό, καθόλου όμως επαρχιώτικο τόνο σε όσα προηγήθηκαν. Θα απολάμβανα ακόμη περισσότερο το εγχειρίδιο αυτό, με την διπλή υπόσταση που του απέδωσα στον τίτλο αυτής της παρέμβασης, του εργαλείου αλλά και του ευσύννοπτου, μεστού και πυκνού βιβλίου, αν αναφερόταν τόσο οι σκληρές εμπειρίες του πληθυσμού της περιοχής μας υπό βουλγαρική κατοχή για τρίτη φορά μέσα σε τριάντα χρόνια (1912-1913, 1916-1918 και 1941-1944) όσο και το γεγονός πως η σύγκριση των κλάσεων που εκλήθησαν υπό τα όπλα είναι συντριπτικά άνιση εις βάρος των πληθυσμών του βόρειου τμήματος της χώρας. Έχοντας στον στενό μου οικογενειακό και φιλικό κύκλο ανθρώπους που έζησαν το « Σαράντα», είμαι σε θέση να γνωρίζω πως εκλήθησαν υπό τα όπλα άνθρωποι μέχρι και 45 ετών από την περιοχή μας.

Καθηγητά Βερέμη, ευχαριστώ θερμώς για το ερευνητικό και μελετητικό ταξίδι. Ανδρώθηκα επιστημονικά διαβάζοντας τα βιβλία σας, με πρώτο το εμβληματικό *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, πριν από 35 χρόνια, πρωτοετής τότε φοιτητής Ιστορίας.

Καλοτάξιδο το 1940-1941. *Ο πόλεμος των Ελλήνων* σας. Το Επίμετρό του θα άξιζε να αποτελέσει υλικό συζήτησης, ίσως ακόμη και ημερίδας.

Εύχομαι να το ακολουθήσουν κι άλλα χρήσιμα, νηφάλια και προωθητικά για περαιτέρω μελέτη βιβλία.